

Małgorzata Kotowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Metafora w dyskursie edukacyjnym

W niniejszym artykule została omówiona metafora i przeprowadzona analiza metafor w dyskursie edukacyjnym. Autorka, opierając się na założeniu o wszechobecności metafory, przyjmuje szeroką definicję pojęcia i poddaje analizie przykłady wykorzystania metafory. Metafory pojawiają się w kontekstach szkolnej codzienności: w relacjach między nauczycielami i uczniami, przekonaniach dotyczących procesu nauczania i uczenia się czy też w materiałach edukacyjnych. Zaprezentowane rozważania mają na celu przede wszystkim przypomnienie, zaakcentowanie, iż metafora posiada nieocenioną wartość heurystyczną i może odgrywać ważną rolę w edukacji. Autorka podejmuje kwestię funkcji i walorów wykorzystania metafory w edukacji, podkreślając przy tym nadużycia lub niewłaściwe użycie metafory.

Słowa kluczowe: pedagogika, dyskurs, dyskurs edukacyjny, język metaforyczny, metafora

O metaforze i dyskursie słów kilka...

Metafora, tradycyjnie utożsamiana z literaturą i filozofią, ostatnimi czasy stała się obiektem zainteresowania psychologów i pedagogów. Metafora jest rozumiana jako zabieg językowy (niejednokrotnie intuicyjny) polegający na połączeniu zasadniczo odmiennych pojęć, na skutek którego zostaje nadane nowe znaczenie powstałemu wyrażeniu lub zdaniu. *Podręczny słownik terminów literackich* pod red. Janusza Sławińskiego proponuje następującą definicję metafory: „metafora (<gr. metaphorá = przeniesienie) – wyrażenie będące niezwykłym użyciem lub połączeniem słów, które w nowych okolicznościach lub związkach zyskują nowe znaczenie, zwane metaforycznym. Powstaje ono zawsze na fundamencie znaczeń dotychczasowych jako ich przekształcenie, przeniesienie, rozszerzenie, uabstrakcyjnienie itp.” (Sławiński, 2001, s. 170).

Termin „metafora”, wprowadzony przez retorów greckich (Limont, 1997, s. 43), został zdefiniowany i opisany przez Arystotelesa ponad 23 stulecia temu w dziełach *Poetyka* i *Retoryka*: „Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii” (Arystoteles, 1988, s. 351-352). Definicja metafory sformułowana przez Arystotelesa obejmuje zjawiska językowe, takie jak metonimia, hiperbola

czy *pars pro toto*¹ oraz metaforę w jej wąskim znaczeniu, ujmującym ją jako przeniesienie na zasadzie analogii (Limont, 1997, s. 43; Przyboś, 1973, s. 191).

Metafora jest charakterystyczna zarówno dla języka poetyckiego, jak i codziennego, często utożsamiana jedynie ze środkiem poetyckiego wyrazu, ornamentem czy też figuratywnym użyciem języka; stosowanym w poezji i baśniach w celu zobrazowania fantastyczności i niezwykłości. Metafora ułatwia porozumiewanie się i przekazywanie myśli, już Arystoteles zauważył, że jest ona właściwością potocznego języka (Limont, 1997, s. 43; Arystoteles 1988, s. 240-241). Elżbieta Tabakowska wskazuje na funkcję komunikatywną metafory, definiując metaforę następująco:

Metafora nie jest „treścią naddaną”, językowym ornamentem, ale sposobem myślenia. A gdy nabiera kształtu utartego zwrotu przywołującego taki czy inny utrwalony w nim symboliczny obraz, wcale nie musi służyć urozmaiceniu czy upiększeniu wypowiedzi, ale po prostu — efektywniejszej komunikacji (za: Porwoł, 2009, s. 298).

Metafora jest niezbędnym narzędziem językowym, bez którego komunikacja mogłaby nie zaistnieć lub być znacznie utrudniona. Tworzymy metafory, aby za pomocą bardziej znanego, konkretnego objaśnić to nieznanne, trudne. Niejednokrotnie wykorzystanie metafory uwarunkowane jest niedostatkiem języka, brakiem odpowiedniej reprezentacji, nazewnictwa, wyrażającego konkretne cechy rzeczy czy zjawiska.

Współcześnie klasyczna definicja metafory wydaje się nadal adekwatna, jednak coraz częściej podkreśla się inne funkcje i walory metafory. Rozwój nauk, badania prowadzone w dziedzinie językoznawstwa kognitywnego przyczyniły się do odmiennego niż dotąd postrzegania metafory. Obok funkcji metafory jako narzędzia poetyki i retoryki, dostrzega się w niej formę aktywności człowieka umożliwiającą konceptualizację świata. Ponadto często podkreśla się ścisły związek pomiędzy językiem figuratywnym a wyrażaniem emocji (Ozdzyński, 2006, s. 186).

George Lakoff i Mark Johnson postrzegają metaforę jako swoiste narzędzie poznania: „Istotą metafory jest rozumienie i doświadczanie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy” (Lakoff, Johnson, 2010, s. 31). W pracy *Metafory w naszym życiu* postulują, że metafora jest wszechobecna w życiu człowieka, w potocznym języku codziennym, którym się posługujemy w kontaktach międzyludzkich; oraz wskazują na związek metafory i metaforycznego myślenia z doświadczeniem człowieka oraz jego funkcjonowaniem poznawczym i postępowaniem. Metafora ma zasadniczy wpływ na działanie i myśli człowieka — jak argumentują autorzy — jest fundamentalnym elementem ludzkiego systemu pojęciowego, który ma zasadniczo strukturę metaforyczną (Lakoff, Johnson, 2010, s. 30-31, 107, 242).

W niniejszym artykule pojęcie *metafora* będzie rozumiane szeroko, jak zauważa Magdalena Zawisławska: „istniejące teorie metafory (zarówno porównaniowa, interakcyjna, pragmatyczna, jak i kognitywna) nie pozwalają na wystarczająco precyzyjne odróżnienie takich tropów, jak metafora, metonimia, porównanie i ana-

¹ *Pars pro toto* (łac. część za całość) — odmiana synekdochy.

logia. Przyczyną jest to, że według autorów definicji wszystkie w jakiś sposób mają opierać się na podobieństwie między obiektem A i B” (Zawistawska, 2008, s. 71). Jednakże za metaforę będzie uważane całe wyrażenie metaforyczne, nie zaś domena źródłowa (nośnik metafory), z której znaczenie jest przenoszone na dziedzinę docelową (temat metafory).

Termin *dyskurs*, podobnie jak termin *metafora*, jest pojęciem wieloznacznym, a jako kategoria rozmyta nie daje się łatwo zdefiniować, czego dowodem są różnorodne definicje i wielość stanowisk prezentowana w literaturze przedmiotu (Van Dijk, 2001, s. 9-12). Pojęcie *dyskurs*, wywodzące się z łacińskiego *discursus*, rozumiane jest jako wypowiedź, rozmowa, dyskusja, przemowa; natomiast przymiotnik *dyskursywny* jako rozumowy, logiczny, refleksyjny, oparty na wnioskowaniu z przyjętych przesłanek, poparty przemyślaną argumentacją (Ostrowska, 2011, s. 114; Markowski, 2001, s. 178; Dunaj, 1996, s. 214). W niniejszym artykule przyjmuje się rozumienie dyskursu za Moniką Wiśniewską-Kin, która pojmuje dyskurs jako „sposób artykułowania istniejących intersubiektywnie przekonań, wyobrażeń, ocen, norm, wartości wytworzonych w praktyce społecznej, a szerzej – jako zbiór praktyk komunikowania przeświadczeń, zakorzenionych w osobistym doświadczeniu i kontekście kulturowym, związanych z rozumieniem jakiegoś obszaru rzeczywistości” (Wiśniewska-Kin, 2013, s. 94). Natomiast dyskurs edukacyjny jest to „strumień zjawisk językowych (mówionych i pisanych) pochodzących od nauczyciela i poszczególnych uczniów, które zachodzą w kontekście lekcji szkolnej i realizacji jej dydaktycznych założeń” (Zajac, 1996, s. 78).

W badaniach nad dyskursem edukacyjnym szczególną wagę zwraca się na interakcję edukacyjną (dydaktyczną). Jak zauważa Janina Labocha:

(...) proces nauczania, lub inny słowny proces przekazywania wiedzy, ma charakter dyskursywny, tzn. może być rozpatrywany jako zdarzenie interakcyjne, którego podstawowa kategoria – dialogowość – przybiera różne formy językowe w zależności od potrzeb kształcenia, sytuacji nauczania, wzajemnego stosunku między nauczającym a nauczonym oraz charakteru psycho-społecznego relacji między partnerami (Labocha, 1996, s. 14).

Dyskursywnie nacechowane nie są wyłącznie rozmowy, dyskusje prowadzone w klasie szkolnej, ale również teksty pisane o funkcji dydaktycznej, takie jak podręczniki, notatki i poradniki (Labocha, 1996, s. 12-14).

Metafora w klasie szkolnej?

Zwykło się przyjmować, że z metaforą uczniowie zapoznają się przy okazji omawiania i interpretacji dzieł poetyckich na lekcjach języka polskiego. Jednakże metafora nie pojawia się jedynie jako środek stylistyczny w umysłach uczniów, bowiem przyjmując tezę G. Lakoffa, iż metafora jest wszechobecna – można dostrzec, iż jest wykorzystywana znacznie częściej w toku zajęć szkolnych, niż moglibyśmy przypuszczać.

Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie korzystają z metafory. Przyjmuje się, że średnio na 1000 słów wypowiedzianych przez nauczyciela przypada od 20 do 60 wyrażen figuratywnych (Cameron, 2003, s. 57). Metafora jest ceniona przez pedagogów i nauczycieli zżarówno ze względu na wartość poznawczą, kształcącą

jak i wychowawczą: „Jako środek językowy jest wzorcem języka, niesie ze sobą pewnego rodzaju treści. Jako płaszczyzna wychowawcza jest elementem pozwalającym na dostrzeżenie, że świat jest zbiorem obrazów i dźwięków, które w sposób naturalny się przenikają” (Rybarczyk, 2009, s. 68).

Metafory obecne w dyskursie edukacyjnym niejednokrotnie nie będą formułowane wprost, wypowiedane, będą natomiast odzwierciedlać, wyrażać przekonania, poglądy, postawy podmiotów edukacji, a co za tym idzie – również oddziaływać na szkolną rzeczywistość. Takie metafory mogą zostać wykorzystane do:

- nazwania czynności nauczyciela, postrzegania procesu nauczania;
- rozumienia natury człowieka, istoty jego wiedzy, roli podmiotów uczestniczących w edukacji (nauczyciela, ucznia), istoty i zadań placówki oświatowej;
- opisu, wyjaśnienia treści mieszczących się w materiale nauczania – komunikacji trudnych, złożonych, często niezrozumiałych treści.

W dyskursie edukacyjnym pojawia się wiele metafor definiujących proces nauczania-uczenia się. Metafory i wyrażenia metaforyczne, jakimi posługują się nauczyciele do opisu czynności nauczyciela czy istoty procesu nauczania-uczenia się, niejednokrotnie ujawniają, jakie założenia przyjmują oni za podstawę swoich działań. W podejściu tradycyjnym dziecko jest określane jako puste naczynie, które nauczyciel wypełnia/napęlnia wiedzą i umiejętnościami. Z perspektywy „napęlniania naczyń” nauczyciel jako ekspert przekazuje swoją wiedzę odbiorcy – uczniowi. Wiedza przekazywana w taki sposób przez nauczyciela narzuca sposób myślenia i rozumienia, zgodny z przekonaniem i pojmowaniem rzeczywistości przez nauczyciela, co w efekcie hamuje i niszczy samodzielność i kreatywność u uczniów. Gdy natomiast spojrzymy na proces nauczania postrzegany z perspektywy metafory produkcji/produkcji, wówczas oczekiwanym rezultatem owego procesu będą policzalne, wytworzone dobra. Postrzeganie procesu nauczania jako „napęlniania naczyń” czy „produkcji” może oddziaływać na działania edukacyjne podejmowane przez nauczyciela. Takie metafory ujawniają błędne, potoczne myślenie o wiedzy i wychowaniu (Pierson, 2008, s. 52-56).

Metafora jako narzędzie opisu rzeczywistości złożonej pozwala opisać i nadać znaczenie otaczającemu nas światu. W zależności od przyjętej perspektywy, metafory będą marginalizować lub uwypukać, podkreślać pewne cechy opisywanych zdarzeń, przedmiotów. Metafory odzwierciedlają nasze uczucia, poglądy, ukazują, w jaki sposób rozumiemy i interpretujemy zjawiska zachodzące w otaczającej nas rzeczywistości. Przyjęta perspektywa, rozumienie pojęcia, nadawanie mu znaczenia odzwierciedla nie tylko nastawienie do danego przedmiotu, ale również w pewien sposób determinuje nasze późniejsze zachowania (Bowman, 1998-1999).

Zarówno nauczyciel, jak i uczeń postrzega szkołę – instytucję edukacyjną, proces nauczania-uczenia się, siebie i swoją rolę w inny sposób, niejednokrotnie sprowadzając ją do metafory; tworząc metaforę jako odzwierciedlenie swoich uczuć i poglądów. Maria Dudzikowa w *Eseju o codzienności szkolnej z perspektywy metafory* podejmuje problematykę metafory szkoły i metafory edukacji szkolnej. Odwołując się do doświadczeń uczestników szkolnej codzienności – uczniów, nauczycieli oraz pedagogów, którzy za pomocą metafory w laudarny sposób opisują rzeczywistość szkolną, Dudzikowa przywołuje i analizuje metafory takie, jak: *szkoła to więzienie/zakład karny, szkoła to wojsko/pole bitwy lub szkoła to edukacyjny supermarket/firma*, gdzie

uczeń jest klientem. Metafora to przekaz doświadczeń, wartości, przekonań, wierzeń i norm postępowania – jak ostrzega M. Dudzikowa – treść metafory staje się również formą etykiety, której towarzyszy przyjmowanie roli, pozycji w niej określonej oraz zgodnego z jej treścią zachowania (Dudzikowa i in., 2013, s. 131).

Metaforyka batalistyczna na dobre zagościła w wypowiedziach uczniów i nauczycieli o szkole oraz w opisach zdarzeń mających w niej miejsce. Subiektywne definicje sytuacji, znaczenia, metafory przypisywane działaniom i wydarzeniom w szkole tworzą wartościowy obraz pozwalający zrozumieć codzienność w szkole. Metafora pojęciowa *szkoła to wojna* sformułowana jest najczęściej w odniesieniu do relacji nauczyciel – uczeń (Dudzikowa, 2010, s. 227-235). Dariusz Chętkowski, nauczyciel z wieloletnim doświadczeniem, opisuje własne doświadczenia, odczucia i myśli w książce *Nauczycielskie perypetie: O wojnie wszystkich ze wszystkimi*. W tytule autor przywołuje domenę źródłową *wojna*, która pojawia się również w kontekście opisywanych trudności i problemów w pracy nauczyciela. Jak zauważa: „Słownictwo militarne bardzo pasuje do szkoły, jest zrozumiałe i trafia w sedno problemu. Dlatego często po nie sięgamy” (Chętkowski, 2010, s. 14). Chętkowski, opowiadając o problemach i konfliktach w szkole, niejednokrotnie sięga po wyrażenia metaforyczne i frazeologizmy będące podstawą metafory pojęciowej *szkoła to wojna/miejsce walki/pole bitwy*.

Szkoły boją się przede wszystkim uczniowie. Młodzi obawiają się fali, czyli wycisku, jaki fundują im weterani. Nieraz szkolna fala jest równie okrutna jak ta w wojsku czy w więzieniu. Starsi wiedzą, że w ostatniej klasie nauczyciele lubią przycisnąć i pokazać, kto tu rządzi. Od czasu do czasu najbardziej niesfornych pacyfikuje dyrekcja, niektórych – dla przykładu – przeznaczają się „do odstrzału”. Zgodnie z zasadą: jednego skarcisz, stu naprawisz (Chętkowski, 2010, s. 13).

Metaforyka batalistyczna narzuca niejako konstrukcję tekstowi, autor gromadzi szereg wyrażen metaforycznych i stwierdzeń o charakterze figuratywnym, na przykład określa starszych uczniów jako starszych, doświadczonych żołnierzy, czyli *weteranów*, przyrównuje wymuszanie pewnych zachowań lub upokarzanie moralne młodszych uczniów przez starszych do zjawiska *fali w wojsku czy w więzieniu*. Natomiast wychowawcze działania władz szkoły, dyrekcji postrzegane są jako *przeznaczanie do odstrzału czy pacyfikacja*, która oznacza „represyjną akcję policyjno-wojskową wobec ludności cywilnej, mającą na celu zlikwidowanie ośrodków oporu wobec władzy lub zapobieżenie demonstracjom, buntom albo powstaniu” (Dunaj, 1996, s. 709). Podobieństwo wykazywane między edukacją szkolną a wojną czy działaniami militarnymi podkreśla sposób rozumienia rzeczywistości szkolnej jako miejsca walki oraz misji i zadania szkoły sprowadzającej się do walki:

Rada pedagogiczna walczy z niską frekwencją na lekcjach, walczy z brakiem kultury wśród uczniów, walczy z coraz gorszymi wynikami na egzaminach. Także uczniowie mają za zadanie przede wszystkim walczyć, na przykład ze swoimi słabościami, z brakiem ambicji, z nietolerancją (Chętkowski, 2010, s. 14).

Każda metafora przyjmuje lub wytwarza leksykon, słownictwo, sposób nazywania, który odzwierciedla ramę pojęciową metafory i zawarte w niej wartości (Cook-Sather, 2003, s. 950), czego przykładem są przytoczone fragmenty książki *Nauczycielskie perypetie: O wojnie wszystkich ze wszystkimi*.

Metafora jako środek komunikacji naszych doświadczeń stwarza możliwość opisu, ale także oceny sytuacji życia codziennego, szkolnego. Metafory zawierają i przekazują pewną wiedzę o życiu, z tej przyczyny badacze coraz częściej stawiają sobie pytanie odnośnie do istoty metafory i prawdy w niej zawartej. Postrzeganie konfliktów w perspektywie wojny, nacechowane negatywnie, może niekorzystnie wpływać i kształtować zachowania, późniejsze relacje podmiotów uczestniczących w edukacji; ponieważ metafory są efektem procesów poznawczych zachodzących poza naszą świadomością, często nie zdajemy sobie sprawy zarówno z siły, jak i ograniczeń, jakie niesie ze sobą metafora.

Walory metafory są nieocenione z punktu widzenia praktyki edukacyjnej, nauczyciele często sięgają po metaforę w nauczaniu, ponieważ „Metafora, jest w najprostszym przypadku, sposobem przechodzenia od znanego do nieznanego” (Turner, 2005, s. 17). Metafora, jako narzędzie poznania, pozwala na dostrzeżenie, zrozumienie i interpretację zjawisk dotąd niezrozumiałych lub nieznanymi uczniowi. Za pomocą trafnej metafory nauczyciel może wyjaśnić zjawisko uczniom, wykorzystując swoje poprzednie doświadczenia (Botha, 2009, s. 432-433). Jak zauważa Jan Ożdżyński:

Badanie metafor w dyskursie szkolnym pozwala dostrzec ich walor dydaktyczny i metodyczny w kształtowaniu pojęć, związany z faktem stwarzania kreatywnych kontekstów okoliczności sprzyjających uczeniu się i wychowaniu. Zarówno interpretacja metafor poetyckich, jak i potocznych sprzyja twórczemu myśleniu i ułatwia rozumienie pojęć (Ożdżyński, 2006, s. 184).

Badacze podejmujący problematykę dyskursu edukacyjnego koncentrują swoją uwagę na dyskursie szkolnym, w szczególności na dyskursie dydaktycznym czy tzw. dyskursie podręcznikowym. Dyskurs dydaktyczny oraz teksty będące jego produktami mają za zadanie przekazanie specjalistycznej wiedzy dziedziny naukowej. Wiedza naukowa i terminologia charakterystyczna dla niej zostaje poddana operacjom językowym i przekształceniom mającym na celu uproszczenie, dostosowanie słownictwa do konkretnych odbiorców, w tym przypadku uczniów (Labocha, 1996, s. 12-14).

W pisanim dyskursie dydaktycznym, czy to w podręcznikach szkolnych, czy w książkach o charakterze popularnonaukowym, pojawia się metafora, której celem jest przybliżenie treści trudnych i nieznanymi. Przykładem jest powieść wzbogacona informacjami naukowymi o Wszechświecie pt. *Jerzy i tajny klucz do Wszechświata*, autorstwa Lucy Hawking oraz Stephena Hawkinga – astrofizyka, autora książek o fizyce teoretycznej i kosmologii. Autorzy za pomocą metafor i analogii wyjaśniają czytelnikom na przykład termin naukowy *czarna dziura*:

Czarna dziura to obszar Wszechświata, gdzie grawitacja jest tak silna, że promienie światła, które usiłują stamtąd wylecieć, zostają przyciągnięte z powrotem. (...) Można zatem spaść na czarną dziurę, ale nie można z niej uciec. Czarna dziura była zawsze uważana za absolutne więzienie, z którego nie ma ucieczki. Spadanie na czarną dziurę przypomina sływ Niagara: nie można wrócić tą samą drogą. Brzeg czarnej dziury nazywamy „horyzontem”. Horyzont przypomina krawędź wodospadu. Póki jest powyżej krawędzi, możesz się cofnąć, jeśli dostatecznie mocno wioślujesz. Gdy ją przekroczysz, nieuchronnie spadniesz. W miarę jak kolejne ciała spadają na czarną dziurę, staje się ona coraz większa i horyzont się rozszerza. To przypomina tuczenie świni. Im więcej dajesz jej karmy, tym staje się większa (za: Fortuna, Urban, 2014, s. 108-109).

Stephen Hawking jako naukowiec, autorytet w badaniach nad czarną dziurą, aby przybliżyć młodszemu odbiorcy, czym jest ów obiekt astronomiczny, gromadzi szereg metafor mających na celu zobrazowanie abstrakcyjnego terminu naukowego, jakim jest czarna dziura. Czarna dziura to bardzo gęsty obiekt astronomiczny o silnym polu grawitacyjnym, którego nie może opuścić żaden rodzaj energii (Zawistawska, 2011, s. 220; Dunaj, 1996, s. 139); owe własności zostają porównane do *absolutnego więzienia*, jak konkretyzują autorzy z którego nie ma ucieczki. Autorzy, wprowadzając termin *horyzont*, tłumaczą go przez analogię do krawędzi wodospadu. Następnie proces rozrastania się czarnej dziury zostaje odniesiony do tuczenia świni. Zabiegi językowe i celowo wprowadzone metafory, analogie i porównania pozwalają nie tylko przekazać trudne, złożone treści, ale również zaciekawić odbiorcę.

Nie wszystkie metafory wprowadzane do dyskursu edukacyjnego są adekwatne i skuteczne, a ich użycie uzasadnione – jak podkreślają Paweł Fortuna i Mirosław Urban w publikacji *Metafory i analogie w szkoleniach* – wymagana jest bowiem sprawność w stosowaniu analogii i metafor: „Jak to bywa na przykład z piłą, można nią wycinać odpowiednie kawałki drewna, ale nieumiejętnie się nią posługując, można sobie i innym zrobić krzywdę” (Fortuna, Urban, 2014, s. 88). Nieumiejętnie dobrana metafora zamiast ułatwić odbiór i zrozumienie opisywanych treści, zjawiska, może je znacznie utrudnić.

W podręcznikach szkolnych również goszczą metafory i wyrażenia przenośne. Repertuar tekstów podręcznikowych, w szczególności tzw. czytanek, generuje sytuacje komunikacyjne, na nim opierają się działania metodyczne nauczycieli, a co więcej – kreuje i narzuca pewien obraz świata (Wiśniewska-Kin, 2013, s. 100-101). W propozycji podręcznika dla uczniów klas I zatytułowanego *Nasz Elementarz* autorstwa Marii Lorek pojawiają się wyrażenia metaforyczne. W opowiadaniu pt. *Przygody dębowego listka* zostaje wykorzystana personifikacja, drzewa i liście zostają ożywione oraz pojawia się metafora, iż opadające liście są jak kołderka dla drzew. Słowa nauczycielki w opowiadaniu brzmią następująco: „Większość liści tworzy wokół pnia kołderkę. Dzięki tej kołderce korzeniom jest cieplej, a drzewu łatwiej przetrwać mroźną zimą” (Lorek, 2014, s. 29). W omawianej metaforze domeną źródłową jest *kołderka*, wykorzystana do zobrazowania zadania, powodu, dla którego liście opadają z drzew. Z perspektywy założeń edukacji wczesnoszkolnej przedstawione wyjaśnienie opadania liści może być niewskazane dla docelowej grupy odbiorców, również ze względu na perswazyjną funkcję niektórych tekstów podręcznikowych (nakłaniających odbiorcę do przyjęcia określonej perspektywy, stanowiska). Ponadto objaśnienie proponowane w opowiadaniu kreuje nieautentyczny obraz świata oraz nie przekazuje prawdziwej, rzetelnej wiedzy przyrodniczej. Czasem metafora stwarza wrażenie, iż przekazuje faktyczne informacje, prawdę o zjawisku, przedmiocie, jednak bywa swoistym nadużyciem (Gajda, 2008, s. 33-34; Zawistawska, 2008, s. 88-89). Z wersji podręcznika dopuszczonego do użytku szkolnego zniknęło opowiadanie o przygodach dębowego listka. Jednakże przyjmując, że rzeczywistość, która nas otacza, konstruowana jest w procesie poznawania, nazywania i negocjowania znaczeń, propozycja rozumienia oferowana przez omawianą metaforę może być zarówno przyjęta, jak i odrzucona przez odbiorcę tekstu.

Poddając analizie fragment objaśniający, czym jest czarna dziura oraz fragment opowiadania o dębowym listku, możemy dostrzec, iż w pierwszym fragmencie zastosowanie metafor było uzasadnione, natomiast w drugim charakter przekazywanej wiedzy i odbiorców, do których tekst był skierowany, wykluczyły poprawność

zastosowanej metaforyki. Zjawisko opadania liści uczniowie mają możliwość zaobserwować podczas jesieni, nie jest ono na tyle złożone, aby wymagało zastosowania metafor. Natomiast czarnej dziury nie możemy dotknąć ani zobaczyć, ponadto nie mamy pewności co do jej istnienia, dlatego też wykorzystanie metafory do wyjaśnienia tego rodzaju zjawisk wydaje się wskazane. Z inną sytuacją mamy do czynienia przy opisie uczuć, emocji, wartości, mimo iż potrafimy nazwać uczucia takie jak miłość czy smutek i są one zrozumiałe dla większości ludzi. Jednak każdy z nas będzie w inny sposób odczuwał miłość i przypisywał jej odmienne znaczenie, inaczej ją rozumiał w odniesieniu do własnych doświadczeń (Lakoff, Johnson, 2010, s. 166). Dlatego też pojęcia abstrakcyjne wymagają zdefiniowania metaforycznego, gdyż ich definicja zaproponowana w słowniku jest daleka od naszego doświadczenia mającego podłoże osobiste i kulturowe, co potwierdzają m.in. badania Ewy Ogrodzkiej-Mazur nad konceptualizacją wartości, emocji przez uczniów klas III (Ogrodzka-Mazur, 2010).

Przedmiotem zainteresowań badaczy stał się nie tylko dyskurs dydaktyczny, treści podręcznikowe, ale jak pokazują ostatnie badania – również dyskurs dziecięcy. Dla przykładu przytoczę fragment wypowiedzi pisemnej 14-letniego ucznia zamieszczonej w publikacji *Metafory w twórczych wypowiedziach pisemnych uczniów* autorstwa Maty Szymańskiej:

Jestem Ziemią. . . Jestem tylko niewielką błękitną kulą w bezmiarze przestrzeni kosmicznej, wirującą i pędzącą przez ciemność w swej wędrówce wokół Słońca. W ogromnym wszechświecie obserwuję mnie inne planety – moi przyjaciele Układu Słonecznego. Otoczona jestem cienką warstwą gazów zwaną atmosferą. Bez niej moich mieszkańców w dzień paliłoby Słońce, a w nocy zmarzliby oni na kość. Jestem wielkim domem ludzi, zwierząt i roślin. Jak w każdym dobrym domu musi panować tu ład i porządek. Muszę wszystkich wyżywić i dać im radość życia. Jestem zapobiegliwa i każdemu przyjazna, a mimo to pełna niepokoju (Szymańska, 2012, s. 67).

Uczeń posłużył się personifikacją, nadając Ziemi cechy ludzkie, osobowość, możliwość opisania swoich uczuć. Ziemia mówi o sobie: „Jestem zapobiegliwa i każdemu przyjazna, a mimo to pełna niepokoju”. Ponadto inne planety Układu Słonecznego są określone jako przyjaciele Ziemi. Wypowiedź pisemna ucznia zawiera również metafory pojęciowe: *Ziemia to dom*, w którym panuje ład i porządek oraz *Ziemia to matka*, która dba o swoich mieszkańców, zapewnia im wyżywienie, daje radość życia (Szymańska, 2012, s. 68).

Analiza zebranych i wyżej opisanych przykładów ukazuje, iż metafora jest obecna w dyskursie edukacyjnym, co więcej – odgrywa w nim ważną rolę. Ponadto na podstawie analiz językowych można pokusić się o stwierdzenie, iż metafora nie tylko rządzi językiem, ale również kształtuje nasz sposób postrzegania świata poprzez wykreowanie wyobrażenia względem fragmentu opisywanej rzeczywistości, a w efekcie wpływa na nasze decyzje, późniejsze postępowanie. Niewątpliwie metafora zbliża osobę poznającą do przedmiotu poznania, pozwala dostrzec cechy i relacje w na pozór niepodobnych zjawiskach, obiektach, tym samym otwiera naszą wyobraźnię i kształtuje sposób myślenia. Przekaz metafory, wartości i znaczenie, jakie ze sobą niesie, niejednokrotnie pokrywają się z głównymi elementami naszego doświadczenia. Ponadto metafora jako nośnik doświadczeń reprezentuje wspólne, uogólnione doświadczenia, dlatego niejednokrotnie funkcjonuje na przestrzeni pokoleń. Jednakże metafora może uwypuklać jedne aspekty zjawiska, a inne marginalizować (Lakoff, Johnson, 2010, s. 203-204), zatem jest nośnikiem wartości, norm, wzorców zachowań nie zawsze pożądaných w edukacji.

Należy podkreślić, iż wykorzystanie metafory w procesie nauczania musi być uzasadnione. Aby metafora została zrozumiana, nośnik metafory (domena źródłowa) musi być dobrze znany uczniom, ponadto cecha przypisywana nośnikowi i następnie tematowi metafory musi być tak wyrazista i mocna, aby została zrozumiana i zapamiętana. Niejednokrotnie jednak doświadczenia nauczycieli i uczniów nie posiadają wspólnego mianownika. Kiedy wspominam lata szkolne, przychodzi mi jedna metafora na myśl – *chemia to Media Markt*. Na lekcjach chemii nauczycielka zwykła mawiać *chemia jest jak Media Markt*, mając w zamyśle slogan, hasło reklamowe: *Media Markt, Nie dla idiotów!* Owa metafora wykorzystana przez nauczycielkę chemii miała obrazować złożoność treści omawianych na lekcjach i wielki trud, z jakim uczyliśmy się chemii. Jednak uczniowie szybko odpowiedzieli na słowa nauczycielki innym sloganem sieci sklepów Media Markt: *Powinni tego zabronić!*

Bibliografia

- Arystoteles (1988). *Retoryka. Poetyka*. Warszawa: PWN.
- Botha E. (2009). Why metaphors matter in education. *South African Journal of Education*, 29, 431-444.
- Bowman M.A. (1998-1999). Metaphors we teach by. Understanding ourselves as teachers and learners. *OTEL Class Action*, 1 (4).
- Cameron L. (2003). *Metaphor in educational discourse*. Londyn: Continuum.
- Chętkowski D. (2010). *Nauczycielskie perypetie. O wojnie wszystkich ze wszystkimi*. Sopot: GWP.
- Cook-Sather A. (2003). Movements of mind: The matrix, metaphors, and re-imagining education. *Teachers College Record*, 105(6), 946-977.
- Dudzikowa M. (2010). Esej o codzienności szkolnej z perspektywy metafory. W: M. Czerepaniak-Walczak, M. Dudzikowa (red.), *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*. T. 5. Codziennosc w szkole, szkoła w codzienności (s. 203-246). Gdańsk: GWP.
- Dudzikowa M. i in. (2013). *Oblicza kapitału społecznego uniwersytetu*. Tom 4. Diagnoza – interpretacje – konteksty. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Dunaj B. (red.) (1996). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wyd. Wilga.
- Fortuna P., Urban M. (2014). *Metafory i analogie w szkoleniach*. Sopot: GWP.
- Gajda S. (2008). Metafora w dyskursie naukowym. W: J. Sujecka (red.), *Studia Litteraria Polono-Slavica*. T. 8. Metafory w dyskursie humanistycznym – w mówieniu publicznym i w mowie potocznej (s. 29-42). Warszawa: Wyd. SOW.
- Labocha J. (1996). Dyskurs jako proces przekazywania wiedzy. W: T. Rittel (red.), *Dyskurs edukacyjny* (s. 9-15). Kraków: Wyd. WSP.
- Lakoff G., Johnson M. (2010). *Metafory w naszym życiu*. Warszawa: Wyd. ALETHEIA.
- Limont W. (1997). Psychologiczne podstawy myślenia metaforycznego. *Nowa Polszczyzna*, 3, 43-47.
- Lorek M. (2014). *Nasz Elementarz* (wersja przed dopuszczeniem podręcznika do użytku szkolnego). Zaczepnięte: 20 października 2014. Strona internetowa: http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/3407641,nasz-elementarz-cz-1-jesien-bezplatny-podrecznik-dla-pierwszoklasistow-pobierz-nasz-elementarz_id.t.html.
- Markowski A., Pawelec R. (red.) (2001). *Wielki słownik wyrazów obcych i trudnych*. Warszawa: Wyd. WILGA.
- Ogrodzka-Mazur E. (2010). Miłość w językowym obrazie świata wartości preferowanych przez dzieci żyjące w środowiskach zróżnicowanych kulturowo. W: E. Ogrodzka-Mazur, U. Szusćik, A. Gajdzica (red.), *Edukacja małego dziecka*. T. 1. Teoretyczne odniesienia, tendencje i problemy (s. 137-154). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Ostrowska U. (2011). Krytyczna analiza dyskursu (KAD). Z perspektywy badań pedagogicznych. W: T. Hejnicka-Bezwińska (red.), *Pedagogika ogólna. Dyskursy o statusie naukowym i dydaktycznym* (s. 113-127). Bydgoszcz: Wyd. UKW.
- Ożdżyński J. (2006). Porównania i metafory w dyskursie szkolnym. W: T. Rittel, J. Ożdżyński (red.), *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*. T. 31. *Studia Logopaedica I* (s. 183-210). Kraków: Wyd. UP.
- Pierson Ch. (2008). Reflections on Educational Metaphors for Teaching English as a Second Language to Adult Learners. *PAACE Journal of Lifelong Learning*, 17, 51-61.
- Porwoł M. (2009). Metafora w przekładzie filologicznym utworu poetyckiego. W: K. Jarośnińska-Buriak (red.), *Języki metafory*. T. 1. Literatura – Teoria – Język – Przekład (s. 297-305). Elbląg: Wyd. PWSZ.
- Przyboś J. (1973). O metaforze. W: *Stylistyka polska. Wybór tekstów*. Warszawa: PWN.
- Rybarczyk T. (2009). Między percepcją a kreacją, czyli o wychowawczej roli metafory w nauczaniu literatury w szkole podstawowej. W: K. Jarośnińska-Buriak (red.), *Języki metafory*. T. 2. Psychologia – Pedagogika – Edukacja – Media (s. 59-69). Elbląg: Wyd. PWSZ.
- Sławiński J. (2001). *Podręczny słownik terminów literackich*. Warszawa: Wyd. OPEN.
- Szymańska M. (2012). *Metafory w twórczych wypowiedziach pisemnych uczniów*. Kraków: Wyd. UP.
- Turner V. (2005). *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*. Kraków: Wyd. UJ.
- Van Dijk T.A. (2001). Badania nad dyskursem. W: T.A. van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces* (s. 9-44). Warszawa: Wyd. PWN.
- Wiśniewska-Kin M. (2013). *Dominiacja a wyzwolenia. Wczesnoszkolny dyskurs podręcznikowy i dziecięcy*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Zajac M. (1996). Niektóre psychologiczne aspekty badań nad dyskursem edukacyjnym. W: T. Rittel (red.), *Dyskurs edukacyjny* (s. 77-85). Kraków: Wyd. WSP.
- Zawislawska M. (2011). *Metafora w języku nauki. Na przykładzie nauk przyrodniczych*. Warszawa: Wyd. UW.
- Zawislawska M. (2008). Zbudowana komórka – metafory w języku biologii. W: J. Sujecka (red.), *Studia Litteraria Polono-Slavica*. T. 8. Metafory w dyskursie humanistycznym – w mówieniu publicznym i w mowie potocznej (s. 71-91). Warszawa: Wyd. SOW.

Summary

Metaphor in educational discourse

The article focuses on figurative language and the analysis of metaphors in educational discourse. Basing on the assumption of the ubiquity of metaphor, the author adopts a broad definition of metaphor and examines examples of phenomena in order to gain an insight into the problem. Metaphors appear in the school context: describing interactions between learners and institutions, beliefs concerning teaching/learning and in educational materials. The main purpose of the presented considerations is to remind, emphasize that metaphors have a priceless heuristic value and may play an important role in education. The author takes up the issue of the advantages and the role of using metaphor in education and teaching, also points out the examples of the inadequate use or abuse of metaphor.

Keywords: pedagogy, discourse, educational discourse, figurative language, metaphor